

Νευροηθική

ΠΜΣ «Φιλοσοφία»

Κατεύθυνση: Εφαρμοσμένη Ηθική

Μάθημα: Θεωρητική Ηθική II

Διδάσκων: Δρ Γιώργος Κωστελέτος

gkosteletos@philosophy.uoa.gr

Ιούνιος 2025

Σκοπός του Μαθήματος

- **Ενημέρωση** για ένα εκ των πλέον επίκαιρων πεδίων της Εφαρμοσμένης Ηθικής όπως αυτό διαμορφώνεται μέσω της Νευροηθικής
- **Διέγερση του ενδιαφέροντος** σχετικά με τις κάποιες εκ των πλέον αιχμηρών εφαρμογών της Νευροεπιστήμης, ως **ένανσμα** για την επιστράτευση του Δεοντοκρατικού και του Συνεπειοκρατικού ηθικο-φιλοσοφικού τρόπου ανάλυσης.
 - Παροχή σύντομων παραδειγμάτων εφαρμογής αυτών των τρόπων ανάλυσης.

Ορισμός της Νευροηθικής

- **Γενικός Ορισμός:** Η Νευροηθική είναι το πεδίο μελέτης των φιλοσοφικών (ηθικών, οντολογικών, επιστημολογικών), νομικών και κοινωνικών ζητημάτων που εγείρονται από την έρευνα και τις διάφορες εφαρμογές των Νευρο-επιστημών.
 - **Οι δύο άξονες της Νευρο-ηθικής:**
 - 1) **Η Ηθική για τις Νευρο-επιστήμες:** Μελέτη ηθικών, νομικών ζητημάτων που εγείρονται από τη Νευρο-επιστήμη.
 - 2) **Οι Νευρο-επιστήμες για την Ηθική:** Μελέτη των νευρο-επιστημονικών μηχανισμών επί των οποίων εδράζεται η ηθική νόηση.
- (Roskies, Adina, Neuroethics for the New Millennium, Neuron, 35, 21-23, 2002)
- Στο εν λόγω πεδίο δραστηριοποιούνται φιλόσοφοι, νευρο-επιστήμονες, ιατροί, νομικοί επιστήμονες, πολιτικοί επιστήμονες, βιολόγοι, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι κ.α.

Νευρο-επιστήμες

- **Νευρο-επιστήμη (Νευρο-βιολογία):** μελέτη του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος
- **Τεχνητή Νοημοσύνη (T.N.):** αναπαραγωγή της νοήμονος συμπεριφοράς με υπολογιστικά μέσα.
- **Τεχνητή Ζωή (Artificial Life):** αναπαραγωγή των εξελικτικών και κοινωνικών διεργασιών με υπολογιστικά μέσα.
- **Φιλοσοφία του Νου**
- **Ψυχολογία** (αναπτυξιακή/υπολογιστική/πειραματική)
- **Γλωσσολογία** (υπολογιστική/νευρο-γλωσσολογία)
- **Βιο-κοινωνιολογία** (bio-sociology)
- **Μαθηματικά**
- **Ιατρική**
- **Χημεία**
- **Βιολογία**

Οι πτυχές της ηθικής έρευνας και η Νευροηθική

- **Normative ethics:** Διατύπωση κανόνων ως προς το πώς πρέπει να πράττουμε (π.χ. Δεοντοκρατία, Ωφελισμός, Αρετολογική Ηθική κλπ.).
- **Descriptive ethics ή comparative ethics:** Μελέτη του τι πράγματι πιστεύουν στην καθημερινότητά τους οι άνθρωποι ότι είναι ηθικώς θεμιτό/αθέμιτο. Ποιες οι καθημερινές ηθικές πεποιθήσεις και πρακτικές;
- **Meta-ethics:** Μελέτη του νοήματος των όρων «ηθικό», «αγαθό», «καλό». Επίσης μελέτη του όρου «ηθική κρίση». Τί ακριβώς πράττουμε όταν διατυπώνουμε ηθικούς κανόνες;
- **Applied Ethics:** Εφαρμογή στην πράξη των θεωριών της Normative Ethics σε πολύ συγκεκριμένες πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας (π.χ. ιατρική πράξη, επιστημονική έρευνα εν γένει, Βιοτεχνολογία, Νευροεπιστήμες κλπ.).

Η **Νευροηθική** αντλεί από τα τρία πρώτα πεδία και τοποθετείται στο τέταρτο.

Ο άξονας 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική' αντλεί από Descriptive Ethics και Meta-ethics.

Ο άξονας 'Η Ηθική για τις Νευροεπιστήμες' αντλεί από το πεδίο της Normative Ethics.

Η σχέση μεταξύ των δύο αξόνων της Νευροηθικής

Οι 2 άξονες της Νευροηθικής βρίσκονται σε ένα διαρκή διάλογο. Για παράδειγμα:

- Ο ίδιος ο άξονας 'Οι Νευρο-επιστήμες για την Ηθική' δεν παύει να συνιστά μια νευρο-επιστημονική έρευνα και ως τέτοια να εγείρει ηθικά ζητήματα, επομένως να ενδιαφέρει τον άξονα 'Η Ηθική για τις Νευρο-επιστήμες', όσο τον ενδιαφέρει και η νευρο-επιστημονική μελέτη οποιασδήποτε άλλης-πλην ηθικής-πτυχής της ανθρώπινης νόησης.
- Αλλά και αντιστρόφως ο άξονας 'Οι Νευρο-επιστήμες για την ηθική' μπορεί να ενημερώσει τον άξονα 'Η Ηθική για της Νευροεπιστήμες' με ενδιαφέροντα δεδομένα. Για παράδειγμα, έστω ότι η λήψη ενός ψυχο-φάρμακου Χ αποδειχθεί ότι επιδρά στη λειτουργία της εγκεφαλικής περιοχής Α. Αν ο άξονας 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική' καταδείξει ότι κατά την ηθική κρίση ενεργοποιείται η περιοχή Α του εγκεφάλου, τότε ο αυξάνεται η ηθική αιχμηρότητα της λήψης του ψυχο-φαρμάκου Χ καθώς θα διαφανεί ως υπαρκτός κίνδυνος η αλλοίωση/παρεκτροπή της ηθικής κρίσης λόγω της λήψης του ψυχο-φαρμάκου. Αναδεικνύεται, λοιπόν, μια ακόμα συνέπεια της λήψης του ψυχο-φαρμάκου Χ.
- Επιπλέον, μια εσφαλμένη γνώση των νευρο-βιολογικών μηχανισμών της ηθικής νόησης (π.χ. των εγκεφαλικών κέντρων που εμπλέκονται στο ηθικό decision making), μπορεί να οδηγήσει και σε εσφαλμένη εκτίμηση της ηθικής ευθύνης ενός κατηγορούμενου επί τη βάση των νευρο-απεικονιστικών εξετάσεών του. Πάλι μια γνώση εκπορευόμενη από το άξονα 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική' έρχεται να ενημερώσει ένα ζήτημα του άξονα 'Η Ηθική για τις Νευροεπιστήμες'.

Οι απαρχές της Νευροηθικής

- Η Νευρο-ηθική είναι ένα σχετικά νεοσύστατο πεδίο (αρχές του 2000).
- Ο όρος «νευρο-ηθική» αποδίδεται στην ιατρό Anieliesse A. Pontius (1973) αλλά και στον νευρολόγο Ronald Cranford (1989).
- Rees & Rose: Ο όρος «νευρο-ηθική» είναι **ένας νεολογισμός που προέκυψε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέσα από τις πρώτες προσπάθειες των σύγχρονων φιλοσόφων και των νευρο-επιστημόνων να εστιάσουν στα προβλήματα που άρχισαν να ανακύπτουν από την νευρο-επιστημονική έρευνα** (Rees, D. & Rose, S. *New Brain Sciences: Perils and Prospects*, Cambridge University Press, 2004).
- Η Νευροηθική σταδιακά 'διεκδίκησε το χώρο της' και περίπου από το 2010 και έπειτα άρχισε να θεωρείται ένα διακριτό και σημαντικό ερευνητικό πεδίο.

Νευροηθική vs Βιοηθικής

- Η Νευροηθική αρχικά θεωρούταν υπο-πεδίο της Βιοηθικής. Ωστόσο, αυτό οφειλόταν σε κάποια ζητήματα που Νευροηθική και Βιοηθική εξετάζουν από κοινού.
 - **Martha Farah:** τα ηθικά ζητήματα που εξετάζει η Νευρο-ηθική διακρίνονται:
 - Α) Στα ζητήματα που αφορούν μεν στον εγκέφαλο αλλά ταυτοχρόνως ανακύπτουν και σχετικά με άλλα μέρη του ανθρώπινου σώματος (**τομή με τη Βιοηθική**).
 - Β) Στα ζητήματα που εγείρονται μόνο σε σχέση με τον εγκέφαλο (**ιδιαίτερα ζητήματα της Νευρο-ηθικής**).
- Η διαφοροποίηση της Νευρο-ηθικής από τη Βιο-ηθική εξασφαλίζεται χάρη στην ιδιαίτερη σχέση του εγκεφάλου με έννοιες όπως η **συνείδηση**, η **νόηση**, η **βούληση** και η **προσωπικότητα** (Farah J.M. (ed), *Neuroethics: An Introduction with Readings*, MIT Press, Massachusetts, 2010).

Νευροηθική vs Βιοηθικής

Ζητήματα Βιοηθικής:

Ζητήματα περί της αρχής και του τέλους της ζωής

- Αναπαραγωγή
- Γενετική (human genetic engineering, cloning, gene therapy)
- Άμβλωση
- Ευθανασία

Κοινά ζητήματα Βιοηθικής/Νευρο-ηθικής:

Ζητήματα περί της εφαρμογής της ιατρικής επιστήμης (medical ethics)

- Σχέση ιατρού-ασθενούς
- Πληροφόρηση ασθενούς-Αυτονομία ασθενούς
- Ασφάλεια ασθενούς
- Πειραματικές θεραπείες (Ηθική της πειραματικής έρευνας)
- Προάσπιση της Ιδιωτικότητας - Ιατρικό απόρρητο
- Προάσπιση της Αξιοπρέπειας
- Ποιότητα ζωής

Μεταμοσχεύσεις, εμπορία και δωρεά οργάνων

- Ηθική-νομική ευθύνη μεταμοσχεύσεων, εμπορίας και δωρεάς οργάνων
 - Νευροηθική: Μεταμοσχεύσεις εγκεφάλου/Βιοηθική: Μεταμοσχεύσεις άλλων οργάνων

Νευροηθική vs Βιοηθικής

**Τα αποκλειστικά ζητήματα της Νευρο-ηθικής
σχετίζονται με έννοιες όπως:**

- Η Ελευθερία της βούλησης
- Η Νοητική Ιδιωτικότητα
- Η προσωπική ταυτότητα και η αλλοίωση της
- Ο Επιστημονισμός (Scientism) όπως αυτός εκδηλώνεται μέσα από το Brain Overclaim Syndrome
- Η εκ του Επιστημονισμού αυτού ανάγκη για μια Neuro-education

Ταξινόμηση των Νευροηθικών Ζητημάτων

Αναλυτικότερα τα ζητήματα της Νευροηθικής δύναται να ταξινομηθούν ως εξής:

- ***(Α) Ταξινόμηση βάσει των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων***

A.1 Απεικόνιση εγκεφάλου

A.2 Παρεμβάσεις στον εγκέφαλο

i) Φαρμακευτικές παρεμβάσεις

ii) Χειρουργικές παρεμβάσεις

iii) Μηχανικές παρεμβάσεις

A.3 Νευρο-βιολογικές βάσεις της Ηθικής (Άξονας 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική')

Ταξινόμηση των Νευροηθικών Ζητημάτων

(B) Ταξινόμηση βάσει των εγειρόμενων ηθικών ζητημάτων

- **B.1** Ελευθερία της βούλησης
- **B.2** Εξαναγκασμός
- **B.3** Ιδιωτικότητα
- **B.4** Αυτονομία
- **B.5** Επιτήρηση
- **B.6** Ηθική και νομική Ευθύνη
- **B.7** Διάκριση Θεραπείας-Ενίσχυσης
- **B.8** Ισότητα και προσβασιμότητα
- **B.9** Διαχείριση ιατρικής και προσωπικής πληροφορίας
- **B.10** Ασφάλεια
- **B.11** Ηθική της Επιστημονικής Έρευνας

Ταξινόμηση των Νευροηθικών Ζητημάτων

- Ταξινόμηση των νευρο-ηθικών ζητημάτων βάσει των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων:

A) Ζητήματα εγχειρόμενα από τη δυνατότητά μας να παρατηρούμε τον εγκέφαλο.

B) Ζητήματα εγχειρόμενα από τη δυνατότητά μας να παρεμβαίνουμε στον εγκέφαλο μέσω φαρμακευτικών, χειρουργικών και μηχανικών παρεμβάσεων.

Γ) Ζητήματα εγχειρόμενα από τη δυνατότητά μας να κατασκευάσουμε ή να προσομοιώσουμε τον εγκέφαλο. → A.I. Ethics / Robo-ethics

Πεδία Νευρο-ηθικής Ανάλυσης

- Οι ερευνητές της Νευρο-ηθικής εστιάζουν την προσοχή τους στις νευρο-βιολογικές εφαρμογές που αφορούν κυρίως στα πεδία:
 - α) της Ιατρικής και των συστημάτων Υγείας,
 - β) της Δικαιοσύνης,
 - γ) της κρατικής ασφάλειας,
 - δ) της εμπορευματοποιημένης νευρο-τεχνολογίας (επί παραδείγματι, τεχνολογία φαρμάκων για το νευρικό σύστημα και τον εγκέφαλο, τεχνολογία ηλεκτρονικών κυκλωμάτων-πρόσθετων στον εγκέφαλο και το ανθρώπινο σώμα), άρα και στα πεδία:
 - ε) της Παιδείας
 - στ) της Εργασίας

Οξύτητα και Επιτακτικότητα των Νευροηθικών ζητημάτων

- Από τα προαναφερθέντα αρχίζει να γίνεται εμφανής η **οξύτητα** που δύναται να έχουν τα νευροηθικά ζητήματα και η **επιτακτικότητα** της αντιμετώπισής τους, καθώς οι **ηθικοί κίνδυνοι** που εγείρονται φτάνουν να σχετίζονται με καταστάσεις όπως:
 - α)** η απώλεια θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως η νοητική ιδιωτικότητα και ελευθερία,
 - β)** η απώλεια της ίδιας της ζωής κάποιων ανθρώπων,
 - γ)** η κακοδικία,
 - δ)** ο άμεσος και έμμεσος εξαναγκασμός,
 - ε)** η μονιμοποίηση της κοινωνικής ανισότητας,
 - στ)** η ανατροπή της εικόνας που έχουμε για το ανθρώπινο ον εν γένει, δια της αμφισβήτησης θεμελιωδών παραδοχών περί καταστατικών ανθρώπινων στοιχείων όπως η ελευθερία της βούλησης,
 - ζ)** η αυτο-επιτήρηση που θα βασίζεται σε μια ψευδή εικόνα περί των δυνατοτήτων των Νευροεπιστημών

Μέρος Α΄
Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

- **‘Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική’:** Ο ένας εκ των δύο αξόνων του πεδίου της Νευροηθικής. Αφορά στη μελέτη των νευροβιολογικών διεργασιών επί των οποίων εδράζεται η ηθική νόηση.
- **Ηθική νόηση:** Η ικανότητά μας να συλλαμβάνουμε, να συντάσσουμε, να κατανοούμε και να επιστρατεύουμε ηθικούς κανόνες και θεωρίες.

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

Ο εν λόγω άξονας αντλεί από πεδία όπως:

- Η Νευροεπιστήμη
- Η Ψυχολογία
- Η Πειραματική Φιλοσοφία
 - Πειραματική εξέταση του βαθμού κατά τον οποίον οι άνθρωποι υιοθετούν διάφορες ηθικές φιλοσοφικές θεωρίες στην καθημερινότητά τους και των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία αυτή.
 - Παρατήρηση του πώς πράγματι κρίνουν ηθικά οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους (descriptive ethics).
 - Εν τέλει στοχεύει σε μια διατύπωση νέων φιλοσοφικών θεωριών που θα ενημερώνονται από πειραματικά δεδομένα ως προς το τι πράγματι ισχύει (**experimental philosophy vs armchair philosophy**).
- Η Κοινωνιο-βιολογία
- Η Τεχνητή Νοημοσύνη
- Η Ανθρωπολογία
- Η Βιολογία

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

- Σε μεγάλο της μέρος η έρευνα του άξονα 'Οι Νευροεπιστήμες για τη Ηθική' σχετίζεται με τα πεδία της **Περιγραφικής Ηθικής** (Descriptive Ethics) και της **Μετα-ηθικής** (Meta-ethics) και θέτει υπό την πειραματική βάσανο τις διάφορες θεωρίες της **Κανονιστικής Ηθικής** (Normative Ethics).
 - **Normative ethics:** Διατύπωση κανόνων ως προς το πώς πρέπει να πράττουμε (π.χ. Δεοντοκρατία, Ωφελιμισμός, Αρετολογική Ηθική κλπ.).
 - **Descriptive ethics ή comparative ethics:** Μελέτη του τι πράγματι πιστεύουν στην καθημερινότητά τους οι άνθρωποι ότι είναι ηθικώς θεμιτό/αθέμιτο. Ποιες οι καθημερινές ηθικές πεποιθήσεις και πρακτικές;
 - **Meta-ethics:** Μελέτη του νοήματος των όρων «ηθικό», «αγαθό», «καλό». Επίσης μελέτη του όρου «ηθική κρίση». Τί ακριβώς πράττουμε όταν διατυπώνουμε ηθικούς κανόνες;

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

Βασικοί Στόχοι:

- Η **υποβοήθηση των φιλοσόφων** στην προσπάθειά τους να επιλύσουν επίμονα ζητήματα ηθικής οντολογίας (Τί είναι η ηθική κρίση; Από πους παράγοντες εξαρτάται; Ποιοι οι ψυχολογικοί / νευροεπιστημονικοί μηχανισμοί που τη διέπουν; Κλπ.)
- Η **τεχνητή αναπαραγωγή της ηθικής νόησης**. Η ανάλυση των νευρο-βιολογικών και ψυχολογικών μηχανισμών που καθιστούν εφικτό το ηθικό σκέπτεσθαι, ώστε ακολούθως να προσομοιωθεί το τελευταίο αυτό από τις μηχανές (Τεχνητή Νοημοσύνη).
- Η **κατανόηση των νευρο-βιολογικών και ψυχολογικών βάσεων ηθικής νόησης**, μιας εκ των χαρακτηριστικότερων πτυχών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, **θα βοηθήσει :**
 - τους νευροεπιστήμονες στη γενικότερη κατανόηση του ανθρώπινου εγκεφάλου και ενδεχομένως τους ανθρωπολόγους και τους εξελικτικούς βιολόγους στη χαρτογράφηση της εξελικτικής πορείας του ανθρώπινου είδους.
 - στην κατανόηση της αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς.

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

- **Μέθοδοι:**

1) Καταγραφή της εγκεφαλικής δραστηριότητας (π.χ. με fMRI ή EEG) των εξεταζόμενων την ώρα που αυτοί εκτίθενται σε κατάλληλα επιλεγμένα ερεθίσματα (π.χ. ηθικά διλήμματα, εικόνες με περιεχόμενο που έχει κάποια ηθική χροιά, βινιέτες με υποθετικές ιστορίες ηθικής χροιάς κ.α.).

2) Καταγραφή συμπεριφορικών αποκρίσεων:

α) Συμπλήρωση ειδικά σταθμισμένων ερωτηματολογίων που μετρούν διαστάσεις της ηθικής νόησης όπως το είδος ηθικής θεώρησης που ασπάζόμαστε, η ηθική ευαισθησία (moral sensitivity), η ηθική φαντασία (moral imagination), η ηθική ωρίμανση κ.λ.π.

β) Καταγραφή των απαντήσεων σε σχέση με ηθικά διλήμματα και βινιέτες με υποθετικές ιστορίες ηθικής χροιάς.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

- Διχογνωμία μεταξύ της **ενορασιοκρατικής/διαισθητικής/συγκινησιακής θεώρησης για την ηθική κρίση** και της **λογοκρατικής θεώρησης για την ηθική κρίση**. Αφορά στα ερωτήματα:
 - α) Ποιοι ψυχολογικοί / νευροεπιστημονικοί μηχανισμοί **επιστρατεύονται συνήθως** κατά την ηθική κρίση;
 - β) Ποιοι ψυχολογικοί / νευροεπιστημονικοί μηχανισμοί **πρέπει να επιστρατεύονται** κατά την ηθική κρίση; Ποιοι είναι οι πιο έγκυροι μηχανισμοί;
 - **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Το πρώτο ερώτημα συνιστά ένα ερώτημα του 'είναι' της ηθικής κρίσης ενώ το δεύτερο συνιστά ένα ερώτημα του 'πρέπει'. Δυστυχώς, συχνά τα δύο αυτά ερωτήματα συγχέονται από το ερευνητές του άξονα 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική'.
- Διχογνωμία μεταξύ των απολογητών του **Ωφελιμισμού** και της **Δεοντοκρατίας** και αφορά στο ερώτημα 'ποιο το ορθό κριτήριο ηθικής κρίσης;'. **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Το εν λόγω ερώτημα διαπλέκεται, μάλιστα, με το προαναφερθέν ερώτημα β καθώς έχει υποστηριχθεί ότι οι η δεοντοκρατική κρίση επιστρατεύει κυρίως συναισθηματικούς μηχανισμούς ενώ η ωφελιμιστική λογικούς μηχανισμούς ([Joshua Greene](#), Dual Process Theory).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

- **Διαμάχη: λογοκρατική vs**
ενορασιοκρατικής/διαισθητικής/συγκινησιακής θεώρησης

Η Λογοκρατική θεώρηση:

- Η ηθική κρίση πρέπει να εμπλέκει μόνο τη λογική, να θεραπεύεται μόνο μέσω της αναλυτικής, λογικο-παραγωγικής σκέψης.
- Τα **συναισθήματα** πρέπει να είναι άσχετα με την ηθική κρίση (υπό την έννοια ότι μια ορθή ηθική κρίση δεν πρέπει να εμπλέκει συναισθηματικούς μηχανισμούς), ως **εντελώς αφερέγγυα**. Άλλωστε, συνήθως **τα συναισθήματα οδηγούν σε 'κρίση εν θερμώ'** και σε εκτροπή της συμπεριφοράς μας. Επιπλέον, συχνά μας κάνουν να εστιάζουμε υπερβολικά σε συγκεκριμένες πτυχές της προς κρίση περίπτωσης και να αγνοούμε εντελώς κάποιες άλλες (δείτε αναφορά στο framing effect από [Sinnott-Armstrong, 2008](#)).
- Στην καλύτερη των περιπτώσεων, τα **συναισθήματα μπορούν να είναι μόνο ένας παράγοντας που επιδρά στην ηθική κρίση ποσοτικά** (ήτοι επηρεάζει τη **σφοδρότητά** της, την ένταση με την οποία την εκφράζουμε) αλλά όχι ποιοτικά (υπό την έννοια ότι δε μεταβάλλει το περιεχόμενό της).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Η Λογοκρατική θεώρηση:

- Η ισχυρότερη σύγχρονη θεώρηση υπέρ της λογοκρατικής προσέγγισης είναι η θεωρία της **Καθολικής Ηθικής Γραμματικής (Universal Moral Grammar)**.
- Αυτή είναι εμπνευσμένη από το έργο του **Noam Chomsky** περί της **Universal Grammar**: Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή, αλματώδη πρόοδο στο χειρισμό της γλώσσας, αν και το άμεσο περιβάλλον τους (κατά βάση το οικογενειακό περιβάλλον τους) χαρακτηρίζεται από μια ένδεια γλωσσικών ερεθισμάτων. Επομένως, η εν λόγω γλωσσική πρόοδος των παιδιών είναι μάλλον απίθανο να οφείλεται σε μια περιβαλλοντική εκπαίδευση, θα πρέπει να οφείλεται σε έμφυτες δυνατότητες (**the poverty of stimulus argument**). Πιο συγκεκριμένα, οι εν λόγω δυνατότητες δε μπορεί παρά να προέρχονται από μια **‘εργαλειοθήκη’** γραμματικών και συντακτικών κανόνων που είναι έμφυτοι στην ανθρώπινη νόηση, δεδομένου ότι η **‘εργαλειοθήκη’** αυτή είναι εγγεγραμμένη στο ανθρώπινο γονιδίωμα.
- **Καθολική Ηθική Γραμματική (Δείτε: Hauser, Young & Cushman, 2008)**: Τα παιδιά παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή πρόοδο ως προς την κατανόηση ηθικών κανόνων καθώς και ως προς τη σύλληψη και το χειρισμό εννοιών ηθικής χροιάς, αν και το άμεσο περιβάλλον τους χαρακτηρίζεται από μια ένδεια ηθικών ερεθισμάτων (**poverty of moral stimulus argument**: το πλήθος και η πολυπλοκότητα των όποιων ηθικών ερεθισμάτων είναι πολύ μικρότερα συγκριτικά με ό,τι τα παιδιά δείχνουν ικανά να συλλάβουν και να διαχειριστούν. Αν η αλματώδης πρόοδος των παιδιών σε επίπεδο ηθικής νόησης δε μπορεί να αποδοθεί σε περιβαλλοντική εκπαίδευση, θα πρέπει να αναζητήσουμε τις βάσεις της σε έμφυτες διαδικασίες και συγκεκριμένα την ύπαρξη μιας **κληρονομήσιμης ‘εργαλειοθήκης’ βασικών ηθικών δεξιοτήτων**.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Η Λογοκρατική Θεώρηση:

- **ΠΡΟΒΛΗΜΑ:** Η θεώρηση περί της Καθολικής Ηθικής Γραμματικής και τα όποια υπέρ της πειραματικά ευρήματα έρχεται σε σύγκρουση με άλλα πειραματικά ευρήματα που επιβεβαιώνουν τη θεωρία **Ηθικής Ωρίμανσης** του **Lawrence Kohlberg**, βάσει της οποίας αναδεικνύεται ο **ρόλος του περιβάλλοντος**. Ο άνθρωπος εκκινεί στην προ-σχολική ηλικία από ένα πολύ χαμηλό (προ-συμβατικό στάδιο) ηθικής και σταδιακά ωριμάζει ηθικά μέσω περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
- **Τα 6 στάδια Ηθικής Ωρίμανσης** υπό τον Kohlberg: **1)** η ηθική σκέψη διαρθρώνεται αποκλειστικά με όρους **τιμωρίας-ανταμοιβής** (προ-συμβατικό), **2)** κυριαρχεί το κριτήριο της **αμοιβαιότητας** (προ-συμβατικό), **3)** η συναφής με την ηθική διαδικασία λήψη αποφάσεων λαμβάνει χώρα υπό το κριτήριο της **κοινωνικής αποδοχής** (συμβατικό), **4)** κυριαρχεί το στοιχείο της **συμμόρφωσης με τους νόμους** (συμβατικό), **5)** κατανόηση και αποδοχή αξιών που θα μπορούσαν να συνθέτουν ένα **Κοινωνικό Συμβόλαιο** (μετα-συμβατικό), **6)** οι αποφάσεις μας λαμβάνονται με κριτήριο **αξίες που αποδεχόμαστε καθολικά και χάριν του ίδιου του περιεχομένου τους** (μετα-συμβατικό).
- **ΕΡΩΤΗΜΑ:** Κάποια πειραματικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τη θέση του Kohlberg περί του ρόλου του περιβάλλοντος στην ηθική ωρίμανση, ενώ άλλα τη θέση περί της ύπαρξης 'έμφυτων ηθικών ιδεών' και τελικά μιας Καθολικής Ηθικής Γραμματικής. Τελικά τί από τα δύο ισχύει; **Η ηθική νόηση εδράζεται σε 'επίκτητους' ή 'έμφυτους' μηχανισμούς;**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Η Λογοκρατική Θεώρηση:

- Η θεώρηση υπέρ των 'έμφυτων ηθικών ιδεών' και της Καθολικής Ηθικής Γραμματικής συνεπάγεται λογικά τη θέση υπέρ της ύπαρξης των **Ηθικών Καθόλου (Moral Universals)**: Ύπαρξη ηθικών αρχετύπων, καθολικών ηθικών αξιών και κριτηρίων, έστω σε βασικό επίπεδο σκέψης, ανεξαρτήτως του πολιτισμικού πλαισίου.
- **ΠΡΟΒΛΗΜΑ**: Αυτή η θέση επαναφέρει το παλαιό φιλοσοφικό 'Πρόβλημα των Καθόλου' στο προσκήνιο και ενδέχεται να πλήττεται από προβλήματα που είναι εγγενή σε οποιαδήποτε **ουσιοκρατική θεώρηση**. Σε κάθε περίπτωση, μια υπόθεση περί της ύπαρξης 'ηθικών Καθόλου' επιζητά το σχεδιασμό και την εκτέλεση δια-πολιτισμικών πειραμάτων μεγάλης κλίμακας.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Η θεωρία του **Kohlberg** για τα στάδια ηθικής ωρίμανσης φαίνεται να υιοθετεί και να προάγει τη **δεοντοκρατική προσέγγιση**. Αυτό αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής προς τον Kohlberg
 - 6^ο στάδιο ωρίμανσης: «οι αποφάσεις μας λαμβάνονται με κριτήριο αξίες που αποδεχόμαστε καθολικά και χάριν του ίδιου του περιεχομένου τους»
- Εδώ γίνεται εμφανές ότι **οι ίδιοι οι ερευνητές της ηθικής νόησης προσεγγίζουν τα ερευνητικά ερωτήματά τους ήδη προκατειλημμένοι υπέρ του ενός ή του άλλου κανονιστικού ηθικού συστήματος**. → Η κανονιστική ηθική ενυπάρχει στη σκέψη των νευροεπιστημόνων και ποδηγετεί τη διαμόρφωση των θεωριών και των ερευνητικών ερωτημάτων ως προς τη φύση της Ηθικής

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή θεώρηση (ΕΔΣ):

- Η εμπλοκή των συναισθημάτων στην ηθική κρίση είναι αναπόφευκτη (ερώτημα περί του 'είναι' της ηθικής κρίσης).
- Η εμπλοκή των συναισθημάτων στην ηθική κρίση είναι απολύτως θεμιτή, δεδομένου ότι είναι ο μόνος μηχανισμός που δύναται να οδηγήσει σε ορθές επιλογές και μάλιστα εξοικονομώντας χρόνο και ενέργεια (ερώτημα του 'πρέπει').
- Τα συναισθήματα είναι οχήματα μιας **αυτόματης ευρετικής επεξεργασίας** (heuristics) του προς κρίση ηθικού ερεθίσματος και λειτουργούν ως **'σήματα συναγερμού'** που μας ειδοποιούν ότι το προς κρίση ηθικό ερέθισμα **αντίκειται στο σύστημα ηθικών αξιών μας**. Το σύστημα αυτό δεν ανακαλείται συνειδητά κατά τη διάρκεια της ηθικής κρίσης αλλά αποτελεί το υποσυνείδητο σημείο εκκίνησης των συναισθημάτων με τα τελευταία αυτά να είναι ό,τι εν τέλει συνειδητοποιούμε κατά τη διαδικασία της κρίσης.
- Σύγχρονα πειραματικά ευρήματα καταδεικνύουν ότι η λογική εν τη απουσία συναισθημάτων μπορεί να οδηγήσει σε ηθικώς αθέμιτες πράξεις. Επί παραδείγματι, έχει καταδειχθεί ότι οι **στυγνοί κατά συρροή δολοφόνοι** παρουσιάζουν **αλλοιώσεις ή βλάβες στα εγκεφαλικά κέντρα που σχετίζονται με την έγερση και τη συνειδητοποίηση των 'ηθικών συναισθημάτων'** (συμπόνια, ενοχή, ντροπή κλπ.), ενώ **έχουν εντελώς άθικτα τα εγκεφαλικά κέντρα της λογικής**. Γενικότερα, η παντελής απουσία συναισθημάτων κατά την ηθική κρίση, όπως αυτή λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένες περιπτώσεις νευρολογικών και ψυχιατρικών ασθενών, δεν οδηγεί σε πιο ορθή και εμπεριστατωμένη ηθική κρίση αλλά στην παντελή έλλειψη αυτής (Haidt & Bjorklund, 2008).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή θεώρηση (ΕΔΣ):

Διασάφηση όρων: Ο όρος «intuition» στα ελληνικά μεταφράζεται τόσο ως «διαίσθηση», όσο και ως «ενόραση».

- Στο πεδίο της **Ηθικής Φιλοσοφίας του 17ου και 18ου αιώνα**, ο όρος «ενόραση» αναφερόταν είτε σε μια μυστηριώδη ψυχολογική διεργασία (σχεδόν ανάλογη της καλλιτεχνικής ή της μαθηματικής έμπνευσης), είτε σε μια 'αίσθηση' κατά την οποία ο άνθρωπος μπορεί να συλλάβει άμεσα, δίχως τη διαμεσολάβηση ενός συνόλου λογικών επαγωγών, τις όποιες ηθικές αξίες, αλήθειες κλπ.
- Στη **Μετα-ηθική του 20ου αιώνα**, αναφερόταν στην άμεση, μη περαιτέρω αναλύσιμη πρόσληψη της έννοιας «ηθικό αγαθό» αλλά και άλλων ηθικής χροιάς όρων όπως ο όρος «καθήκον» (**G.E. Moore, Θεωρία της Ενόρασης, Επιχείρημα του Ανοικτού Ερωτήματος:** Οι ηθικές έννοιες είναι μη περαιτέρω αναλύσιμες. Συνεπώς συλλαμβάνονται ενορατικά).
- Από τους ερευνητές της **Ηθικής Νευρο-επιστήμης/Ψυχολογίας**, ο όρος «intuition» χρησιμοποιείται και πάλι αναφορικά προς το μη αναλυτικό, μη λογικο-παραγωγικό τρόπο ηθικής κρίσης, με τη διαφορά πως πλέον αυτός ο τρόπος έχει επίσης συσχετιστεί με τη δράση συναισθηματικών μηχανισμών. **Η ενόραση δεν είναι πλέον ένας τόσο αδιαφανής μηχανισμός. Φαίνεται να εκδηλώνεται μέσω της διέγερσης συγκεκριμένων συναισθημάτων επιδοκιμασίας-αποδοκιμασίας.** Υπό αυτή την έννοια, χρήση του όρου «intuition» στο πεδίο της Ηθικής Νευρο-επιστήμης/Ψυχολογίας συνιστά ουσιαστικά ένα συγκεκριασμό δύο μετα-ηθικών θεωρήσεων του 20ου αιώνα και συγκεκριμένα της **Θεωρίας της Ενόρασης με τη Συγκινησιακή Θεωρία**.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή θεώρηση (ΕΔΣ):

- **Συγκινησιακή Θεωρία (Emotivism):** Οι ηθικοί όροι εκφράζουν συγκινησιακές καταστάσεις μας και συγκεκριμένα συναισθήματα επιδοκιμασίας και αποστροφής που νιώθουμε έναντι των προς κρίση γεγονότων (Δείτε αναλυτικότερα: Πελεγρίνης, Θ. Ηθική Φιλοσοφία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997).
 - **Alfred Jules Ayer:** Η από μέρους μας άρθρωση μιας ηθικής κρίσης **εκφράζει απλώς την ψυχολογική διάθεσή μας** αναφορικά προς την υπό κρίση πράξη ή το υπό κρίση πρόσωπο.
 - **Charles Stevenson:** Εκτός από συναισθήματα αποδοκιμασίας/επιδοκιμασίας του ομιλητή, οι ηθικοί όροι **«ασκούν ένα ηθικό μαγνητισμό» στον ακροατή.**
 - **John Langshaw Austin:** Η γλώσσα διακρίνεται στην **ιδιωματική**, την **ενδοϊδιωματική** και τη **διαϊδιωματική** λειτουργία.
 - **Ιδιωματική λειτουργία:** Η ίδια η πράξη άρθρωσης της γλώσσας
 - **Ενδοϊδιωματική λειτουργία:** Τι ακριβώς κάνει ο ομιλητής εκφέροντας μια πρόταση. Αρθρώνει ένα αστείο, μια διαπίστωση, μια παρομοίωση κλπ.
 - **Διαϊδιωματική λειτουργία:** Αφορά στις επιδιώξεις του ομιλητή. → Κατά τους απολογητές της Συγκινησιακής Θεωρίας η λειτουργία μιας ηθικής απόφασης σχετίζεται με τη διαϊδιωματική λειτουργία της γλώσσας. **Συνεπώς, τα συναισθήματα δε μπορούν παρά να αποτελούν μέρος της ηθικής νόησης και κρίσης.**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή θεώρηση (ΕΔΣ):

Διασάφηση όρων:

- Ο όρος «διαίσθηση» δεν είναι φιλοσοφικός αλλά καθημερινός. Ωστόσο, δύναται εδώ να συσχετιστεί με τον όρο «intuition» όπως τον χρησιμοποιούν κάποιοι ερευνητές της ηθικής νευροεπιστήμης /ψυχολογίας (J. Prinz, J.Haidt, G.Gigerenzer) για να υποστηρίξουν μια ‘μικτή θεώρηση’ που γεφυρώνει της λογοκρατική με την ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή προσέγγιση. Σχετικώς, υποστηρίζουν ότι τα συναισθήματα αποτελούν ‘σινιάλα’, ‘σήματα συναγερμού’ που μας ειδοποιούν όταν ένα ερέθισμα παραβιάζει το σύστημα αξιών μας. Αυτή η ειδοποίηση είναι άμεση υπό την έννοια ότι **αντλεί από το σύνολο της πρότερης εμπειρίας και γνώσης μας (τελικά των πρότερων αξιολογήσεών μας), δίχως ωστόσο να χρειάζεται να το ανακαλέσει** καθιστώντας το και πάλι αντικείμενο συνειδητής επισκόπησης και ανάλυσης από μέρους μας. Αυτό είναι κοντά με ό,τι εννοούμε στην **καθημερινή γλώσσα** όταν για παράδειγμα λέμε: «Ο μαθηματικός εργάζεται διαισθητικά για τη επίλυση του προβλήματος».

Επομένως, είναι θεμιτή και η χρήση του όρου «διαίσθηση» για να αναφερθούμε στην τάση εντός των κόλπων της ηθικής νευροεπιστήμης/ψυχολογίας που υποστηρίζει το ρόλο των συναισθημάτων κατά την ηθική κρίση.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

Ενορασιοκρατική/διαισθητική/συγκινησιακή θεώρηση (ΕΔΣ): Moral Dumpfounding

- Ένα από τα ισχυρότερα επιχειρήματα υπέρ της ΕΔΣ θεώρησης είναι το υπό τον **Jonathan Haidt** επιχείρημα περί του **‘πειστηρίου ηθικής χαζομάρας’ (moral dumpfounding)**: Η καθημερινή εμπειρία αλλά και πειραματικές έρευνες καταδεικνύουν ότι τις περισσότερες φορές οι άνθρωποι είναι σίγουροι για το περιεχόμενο της ηθικής κρίσης τους αλλά όταν τους ζητείται να το δικαιολογήσουν δυσκολεύονται πολύ ή και αδυνατούν να δώσουν επαρκώς αναλυτικούς λόγους. Συνεπώς, η ηθική κρίση-τουλάχιστον σε πρώτο χρόνο, δηλαδή στα πρώτα χρονικά στάδιά της- δε μπορεί να βασίζεται σε αναλυτική σκέψη αλλά μάλλον σε ένα σύνολο αυτόματων, υποσυνείδητων, γρήγορων μηχανισμών που εμπλέκουν και το συναίσθημα (δείτε: [Haidt, J., & Bjorklund, F., 2008](#)).
- Οι εν λόγω μηχανισμοί αποτελούν ένα είδος παλαιότερης εμπειρικά κεκτημένης γνώσης περί των αξιών και αρχών της κοινωνίας στην οποία διαβιούμε. Μια γνώση που σε κάθε περίπτωση ηθικής κρίσης δεν ανακαλείται μέσω μιας συνειδητής επισκόπησης σε επίπεδο εννοιών αλλά μέσω συναισθηματικών σημάτων που ως ένα είδος **‘σήματος συναγερμού’** απλώς μας δείχνουν ότι το παρόν ηθικό ερέθισμα αντίκειται σε αυτές τις αρχές. Αυτό είναι το υπό τον Haidt μοντέλο της **‘κοινωνικής ενόρασης/διαίσθησης’ (The Social Intuitionist Model)** ([Οπ.π.](#))

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

- Ως προπάτορες της ενορασιοκρατικής/διαισθητικής/συγκινησιακής θεώρησης δύναται να θεωρηθούν η **Θεωρία της Ενόρασης**, η **Συγκινησιακή Θεωρία της Επιταγής** αλλά και η παλαιότερη φιλοσοφική σχολή του **Moral Sentimentalism** βάσει της οποίας η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου δεν είναι προϊόν λογικής επεξεργασίας αλλά καθορίζεται αποκλειστικά από συναισθήματα (π.χ. Shaftesbury, 1671-1713 / Francis Hutcheson, 1694-1746 / David Hume, 1711-1776), .
- Ως προπάτορας της λογοκρατικής θεώρησης της σύγχρονης νευροεπιστήμης/ψυχολογίας μπορεί να θεωρηθεί η **παραδοσιακή φιλοσοφική σχολή της Λογοκρατίας (Rationalism)**: Η λογική είναι η μόνη πραγματική πηγή γνώσης (δείτε για παράδειγμα: Descartes, Leibniz, Kant κλπ.). Συνεπώς, όσον αφορά την ηθική κρίση, η λογική είναι ό,τι θα πρέπει να επιστρατεύεται (δείτε π.χ. Αριστοτέλης, Henry More, Thomas Reid, Immanuel Kant). Ο χαρακτηρισμός της λογικής ως της μόνης έγκυρης πηγής γνώσης δικαιολογείται από ορισμένους λογοκράτες και από γεγονός ότι **ο Κόσμος έχει μια λογική δομή**, δηλαδή η λογική αποτελεί καταστατικό στοιχείο του Κόσμου (δείτε π.χ. Πυθαγόρας, Πλάτων, Στωικοί Φιλόσοφοι, Hegel κλπ.) και από το γεγονός ότι ενυπάρχουν στον άνθρωπο **‘έμφυτες ιδέες’** που καθοδηγούν τη σκέψη μας με τρόπο καθαρά λογικό (δείτε για παράδειγμα: Noam Chomsky: **Universal Grammar** / Larry Hauser, ο John Mikhail και η Suzan Dwyer: **Universal Moral Grammar**).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

‘Μικτές’ Θεωρίες:

- Η ‘Θεωρία της Διπλής Επεξεργασίας’ (Dual Process Theory) του Joshua Greene (δείτε: [Liao, M., 2016](#)):
- Οι άνθρωποι έχουν δύο τρόπους να προσεγγίσουν ένα ηθικό ζήτημα: τον **δια της λογικής** και τον **δια του συναισθήματος** τρόπο. Αλλά αυτοί οι δύο τρόποι δεν εκδηλώνονται ποτέ ταυτόχρονα και συνδυαστικά. Άλλοτε ενεργοποιείται ο ένας και άλλοτε ο άλλος τρόπος. Σύμφωνα με τον Greene όταν επιχειρούμε να επιλύσουμε ένα ηθικό πρόβλημα **ακολουθώντας Ωφελιμιστικά κριτήρια επιστρατεύεται η λογική** ενώ **όταν ακολουθούμε Δεοντοκρατικά κριτήρια επιστρατεύονται κυρίως οι συναισθηματικοί μηχανισμοί.**
- **ΠΡΟΒΛΗΜΑ:** Υπάρχουν πειραματικές έρευνες που βρίσκουν την ανάποδη εικόνα από αυτή που παρουσίασαν τα πειραματικά ευρήματα του Greene, δηλαδή τα Ωφελιμιστικά κριτήρια δείχνουν να επιστρατεύουν συναισθηματικούς μηχανισμούς ενώ τα Δεοντοκρατικά τη λογική.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

‘Μικτές’ Θεωρίες:

- **Θεωρία του Cass Sunstain** (δείτε: [Liao, M., 2016](#)):
- Ομοίως με τον Greene, ο Sustain διατυπώνει μια θεωρία εναλλάξ χρήσης των συναισθηματικών και των λογικών μηχανισμών.
- Όταν καλούμαστε να προβούμε σε μια ηθικού τύπου κρίση υπό **πίεση χρόνου**, επιστρατεύουμε **συναισθηματικούς μηχανισμούς**, ενώ όταν υπάρχει **άνεση χρόνου**, λειτουργούμε περισσότερο βάσει της **λογικής**.
- Στη πρώτη περίπτωση (πίεση χρόνου), τα συναισθήματα λειτουργούν ως ‘μηχανισμοί ευρετικής αναζήτησης’ (heuristics) που εξοικονομούν χρόνο διατρέχοντας στη πρότερη εμπειρική κεκτημένη ηθική γνώση δίχως τη συνδρομή της συνείδησης και με σκοπό να ερμηνευθεί το νέο προς κρίση ηθικό ερέθισμα βάσει αυτής της πρότερης γνώσης.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Το Συναίσθημα

‘Μικτές’ Θεωρίες:

- **Θεωρία του Jesse Prinz** (δείτε: [Prinz, 2016](#)):
- Σε αντίθεση με τα **μοντέλα των Greene και Sunstein** που υποστηρίζουν μια **εναλλάξ χρήση** των λογικών και συναισθηματικών μηχανισμών, το **μοντέλο του Prinz** προβλέπει μια μεταξύ τους **συνέργεια**.
- Τα **συναισθήματα αποτελούν ‘σινιάλα’, ‘σήματα συναγερμού’** που μας ειδοποιούν όταν ένα ερέθισμα παραβιάζει το σύστημα αξιών μας. Αυτή η ειδοποίηση είναι άμεση υπό την έννοια ότι αντλεί από το σύνολο της πρότερης εμπειρίας και γνώσης μας (τελικά των πρότερων αξιολογήσεών μας), δίχως αυτό να χρειάζεται να ανακληθεί και να γίνει πάλι αντικείμενο συνειδητής επισκόπησης και ανάλυσης από μέρους μας. Σε δεύτερο χρόνο εισέρχεται στο παιχνίδι και η λογική.
- Ουσιαστικά, τα **συναισθήματα συνεργάζονται με τη λογική**, παρέχοντάς μας έναν πρώτο έλεγχο των εισερχόμενων ηθικής φύσεως ερεθισμάτων που εξοικονομεί χρόνο και ενέργεια. Ως άλλοι **‘σελιδοδείκτες’** ειδοποιούν πως στο σημείο αυτό **ενδεχομένως ‘υπάρχει πρόβλημα’** που χρήζει στη συνέχεια μιας αναλυτικότερης λογικής εξέτασης.

Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική

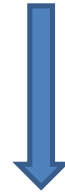
Μεθοδολογικά Προβλήματα

Βασικά Μεθοδολογικά Προβλήματα του άξονα 'Οι Νευροεπιστήμες για την Ηθική:

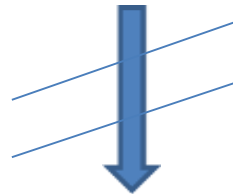
- Τα **διλήμματα** που χρησιμοποιούνται συνήθως στερούνται **‘οικολογικής εγκυρότητας’ (ecological validity)** καθώς αναφέρονται σε ακραίες περιπτώσεις που βρίσκονται πολύ μακριά από τις συνθήκες που αντιμετωπίζουν στη καθημερινότητά τους οι άνθρωποι. Έτσι, η εικόνα που παίρνουμε από τις διάφορες μελέτες δεν αφορά στον τρόπο που λειτουργούν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους (Kahane, G. (2012). *On the wrong track: Process and content in moral psychology*. *Mind & Language*, 27(5), 519–545; Kahane, G., Everett, J. A. C., Earp, B. D., Farias, M., & Savulescu, J. (2015). ‘Utilitarian’ judgments in sacrificial moral dilemmas do not reflect impartial concern for the greater good. *Cognition*, 134, 193–209; Smillie, L. D., Katic, M., & Laham, S. M. (2021). *Personality and moral judgment: Curious consequentialists and polite deontologists*. *Journal of personality*, 89(3), 549–564).
- Διλήμματα όπως το **‘trolley dilemma’** αντιμετωπίζουν τον Ωφελιμισμό και τη Δεοντοκρατία ως τα δύο διακριτά άκρα ενός διπόλου. Ωστόσο, όπως έχει φανεί από σχετικά πρόσφατες έρευνες, **οι άνθρωποι δεν είναι καθαρά δεοντοκράτες ή καθαρά ωφελιμιστές**. Συχνά, κατά τη διάρκεια λήψης αποφάσεων λαμβάνουν υπόψη τους και τις δύο αυτές ηθικές προσεγγίσεις, κλίνοντας άλλοτε προς τη μία και άλλοτε προς την άλλη πλευρά.
- Τα διάφορα αυτό-συμπληρούμενα ερωτηματολόγια συχνά πλήττονται από το φαινόμενο του **social desirability answering**, δηλαδή την τάση των ερωτηθέντων να μη δίνουν ειλικρινείς, αυθόρμητες απαντήσεις αλλά τις απαντήσεις που τα κοινωνικό σύνολο θα περίμενε από αυτούς.
- Το σύνολο της ψυχολογικής / νευροεπιστημονικής έρευνας πλήττεται από το φαινόμενο της **reproducibility crisis**: **α)** σπανίως μια ερευνητική ομάδα επιχειρεί να επαναλάβει το πείραμα που έχει διεξαγάγει κάποια άλλη με σκοπό την επαλήθευση των αποτελεσμάτων και **β)** ακόμα και αν επιχειρήσει να επαναλάβει το πείραμα μια άλλης ομάδας, σπανίως βρίσκει τα ίδια αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται στο ότι συνήθως στο νέο πείραμα δε χρησιμοποιούνται ακριβώς οι ίδιες συνθήκες (ίδιες δοκιμασίες, ερεθίσματα, ερωτηματολόγια κλπ.) με το παλιό (αυτή η κατάσταση ονομάζεται task specificity) ή/και δεν επικρατούν οι ίδιες συνθήκες στον τόπο εξέτασης.
- Τα **είδη ηθικής σκέψης που έχουν ως τώρα εξεταστεί στο πεδίο ‘Οι Νευρο-επιστήμες για τη Ηθική’ είναι πολύ λίγα**. Η όλη συζήτηση περιστρέφεται ως τώρα κυρίως γύρω από τον Ωφελιμισμό και τη Δεοντοκρατία. Η έρευνα πρέπει να συμπεριλάβει και άλλα είδη ηθικών θεωρήσεων (π.χ. Αρετολογική ηθική, στωική ηθική φιλοσοφία κλπ.). Συνεπώς τα μέχρι τώρα πορίσματα παρέχουν μια πολύ ‘στενή’ θέαση της ηθικής νόησης, μόλις μια χαραμάδα στο όλο φαινόμενο.

Εκδηλώσεις της Ηθικής Νόησης

Ηθικές πεποιθήσεις (Κανονιστικά ηθικά συστήματα: Δεοντοκρατία, Ωφελιμισμός)

Ηθική κρίση (Moral Judgment)

Ηθική πράξη (Moral Conduct)

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Διαστάσεις της Ηθικής Νόησης

- **Ηθική ταυτότητα (moral identity):** Εικόνα 'ιδανικού εαυτού' βασισμένη στις ηθικές αξίες που ασπαζόμαστε, δηλαδή στο σύνολο ηθικών χαρακτηριστικών που αποτιμούμε ως σημαντικά/ Βαθμός που αυτή η εικόνα διέπει την κρίση και συμπεριφορά μας (Blasi, 1984).
 - **Ιδιωτική διάσταση (internalization):** Διαρκής επαφή με την εικόνα 'ιδεατού αυτού'.
 - **Δημόσια διάσταση (symbolization):** Επιτέλεση πράξεων που εναρμονίζονται ευρέως αποδεκτές αρχές προς επίδειξη αφοσίωσης στις αρχές αυτές.
(Aquino & Reed, 2002)
- **Ηθική ευαισθησία (moral sensitivity):** Η ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε μια περίσταση ως 'περίσταση ηθικής χροιάς' και να εντοπίζουμε τα ηθικής φύσεως χαρακτηριστικά της (Sparks and Hunt, 1998).
- **Ηθική φαντασία (moral imagination):** Η ικανότητα να συλλαμβάνουμε τις ηθικές προεκτάσεις και συνέπειες μιας πράξης μας (Rest, 1983).
- **Ηθική προσεκτικότητα (moral attentiveness):** Η ικανότητα και τάση να εφαρμόζουμε το πλέγμα των ηθικών αξιών και κανόνων μας προς ανάλυση μιας περίπτωσης (Jones, 1991; Reynolds 2008).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Διαστάσεις της Ηθικής Νόησης

- **Ηθικά Συναισθήματα (moral emotions)**
- **Ηθικά Θεμέλια (moral foundations):** Θεμελιώδεις αξίες που διαρθρώνουν με τρόπο 'αυτόματο', ενορατικό, ασύνειδο το ηθικό κρίνειν μας (Haidt & Graham, 2007).
 - 1) Βλάβη / Φροντίδα, 2) Δικαιοσύνη/Αμοιβαιότητα → individualizing foundations
 - 3) Ενδο-ομάδα/ Αφοσίωση, 4) Εξουσία /Σεβασμός,
5) Ιερότητα/Αγνότητα → binding foundations
- **Ηθικές Ιδεολογίες (moral ideologies):** Οι θεωρητικές προδιαθέσεις μας ως προς τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναλύουμε περιστάσεις ηθικής χροιάς και να κρίνουμε ηθικά (Schlenker & Forsyth, 1977).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Ψυχολογική Μέτρηση Δεοντοκρατίας/Ωφελιμισμού

Ηθικές Ιδεολογίες (moral ideologies): Οι θεωρητικές προδιαθέσεις μας ως προς τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναλύουμε περιστάσεις ηθικής χροιάς και να κρίνουμε ηθικά. → **Ροπή προς επιστράτευση συγκεκριμένων πλαισίων κανονιστικής ηθικής**

- **Ethics Positions Theory (Schlenker & Forsyth, 1977; Forsyth, 1980).**
Συνήθως, οι θεωρητικές προδιαθέσεις μας περί ηθικής διακρίνονται από δύο βασικές διχοτομίες:

A) Δεχόμαστε / Απορρίπτουμε την ύπαρξη καθολικών ηθικών κανόνων → Χαμηλός / Υψηλός Σχετικισμός

B) Δεχόμαστε/ Απορρίπτουμε την ύπαρξη παράπλευρων απωλειών κατά την προσπάθεια επίτευξης γενικής ευημερίας → Χαμηλός/ Υψηλός Ιδεαλισμός

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Ψυχολογική Μέτρηση Δεοντοκρατίας/Ωφελιμισμού

Το **Ethics Position Questionnaire** ([Forsyth, 1980](#)):

- Διακρίνει το βαθμό θεωρητικής προδιάθεσης μας προς τον **Ηθικό Ιδεαλισμό** και τον **Ηθικό Σχετικισμό**.
- Περιλαμβάνει **20 ερωτήσεις**:
 - **10 ερωτήσεις Ιδεαλισμού**
 - π.χ. «Οι άνθρωποι πρέπει να βεβαιώνονται ότι με τις ενέργειές τους δε θα βλάψουν ποτέ σκόπιμα, έστω και σε μικρό βαθμό, έναν άλλον άνθρωπο»
 - **10 ερωτήσεις Σχετικισμού**
 - π.χ. «Δεν υπάρχουν ηθικές αρχές που να είναι τόσο σημαντικές ώστε να πρέπει να συμπεριληφθούν σε κάθε κώδικα ηθικής»
- Οι απαντήσεις δίδονται μέσω μιας 9-βαθμης κλίμακας (1-Διαφωνώ απόλυτα / 9-Συμφωνώ απόλυτα).
- Ανάλογα με το αν έχει υψηλό/χαμηλό score στον Ιδεαλισμό και το Σχετικισμό, ο εξεταζόμενος εμπίπτει στις ακόλουθες **4 υπο-διαστάσεις**:

	High Relativism	Low Relativism
High Idealism	Situationists: Μη αποδοχή καθολικών ηθικών κανόνων. Ανάλυση κατά περίσταση. (Περιπτωσιοκράτες)	Absolutists: Οι ηθικοί κανόνες πρέπει να είναι καθολικοί. Ακολουθώντας ηθικούς κανόνες καθολικά θα επιτευχθεί η οικουμενική ευημερία. (Δεοντοκράτες)
Low Idealism	Subjectivists: Μη αποδοχή καθολικών ηθικών κανόνων. Ανάλυση βάσει προσωπικής προοπτικής. (moral egoism)	Exceptionists: Αποδοχή ηθικών κανόνων αλλά αυτοί δεν οδηγούν πάντα στην οικουμενική ευημερία. Εξαιρέσεις πρέπει να γίνονται καθώς η οικουμενική ευημερία είναι αδύνατη. Εστίαση στις συνέπειες (Utilitarianism)

**Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις/Ηλικία**

**Έρευνα για τους παράγοντες που διέπουν τις
στάσεις και τις συμπεριφορές εν καιρώ πανδημίας
(Covid-19)**

- **Διεξήχθη από την Α΄ Ψυχιατρική Κλινική του
Αιγινήτειου Νοσοκομείου (Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ)
και το Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.**
- **Υπό την αιγίδα της Περιφέρειας Αττικής, στα
πλαίσια του Προγράμματος «Προαγωγή
Ψυχικής Υγείας σε Ευπαθείς Πληθυσμούς»
(<https://atticaspirit.gr/>).**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις/Ηλικία

- **Συγχρονική Μελέτη.** Διεξήχθη την περίοδο: **Νοέμβριος 2021 – Ιανουάριος 2022 (τέλη).**
- **Ηλεκτρονική (διαδικτυακή) χορήγηση** με δειγματοληψία 'χιονοστιβάδας'.
- Το ερωτηματολόγιο ήταν γραμμένο στη νέα ελληνική και διαθέσιμο στην πλατφόρμα «survey monkey».
- **Κριτήρια ένταξης:**
 - 1) ηλικιακό εύρος 18-75 ετών,
 - 2) διαμονή στη Ελλάδα,
 - 3) γνώση της ελληνικής γλώσσας
- **N = 345** (73,9% γυναίκες, 25,7% άνδρες, 0,4% άλλο).
- **μ.ο. ηλικίας = 49, 69 ± 13,56 έτη**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις/Ηλικία

Χορηγήθηκαν:

- **Δημογραφικά Στοιχεία**
- **Ερωτήσεις Γνώσεων-Αντιλήψεων:**
 - **Αντιλήψεις για τον Covid-19 (7-βαθμη κλίμακα)**
 - 1) Ο ιός είναι επικίνδυνος
 - 2) Ο ιός ήρθε για να μείνει
 - 3) Ο ιός είναι ανεξέλεγκτος
 - 4) Ο ιός είναι απρόβλεπτος
 - 5) Ο ιός είναι κατασκευασμένος και η διασπορά του εξυπηρετεί κάποιους σκοπούς
 - **Εμβόλιο**
 - 1) Έχετε εμβολιαστεί; (1 δόση, /2 δόσεις, /αργότερα, /είμαι αρνητής, /τίποτα από τα παραπάνω, / Δ.Α.)
 - 2) Αν απαντήσατε «ναι» στην προηγούμενη ερώτηση, με ποιο εμβόλιο έχετε εμβολιαστεί;
 - 3) Πιστεύετε ότι τα οφέλη από το εμβόλιο υπερτερούν των κινδύνων; (7-βαθμη κλίμακα)
 - 4) Αποδέχεστε τον εμβολιασμό; (11-βαθμη κλίμακα: 0-καθόλου / 10-απόλυτα)

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις/ Ηλικία

- **Ερωτήσεις Πρακτικών:**

1) Πόσο συχνά φοράτε μάσκα όταν βρίσκεστε σε χώρους εκτός σπιτιού κατά τον τελευταίο μήνα;

2) Πόσο συχνά πλένετε τα χέρια σας ή κάνετε χρήση αντισηπτικού υγρού μέσα στην ημέρα;

3) Πόσο συχνά τηρείτε τον κανόνα της απόστασης του 1,5 μέτρου όταν συναντάτε κόσμο;

4) Πριν καταργηθεί το μήνυμα στο 13033, πόσο συχνά στέλνατε μήνυμα για να λάβετε άδεια μετακίνησης κατά τον τελευταίο μήνα;

5) Πόσες ώρες περίπου ενημερώνεστε από τα ΜΜΕ και το Internet για τον ιό;

(απαντήσεις: 0 φορές έως 10 φορές).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- **Ethics Position Questionnaire** (Forsyth, 1980)
- **Depression Anxiety Stress Scales-DASS 21** (Lovingbond & Lovingbond, 1995)
 - Ανιχνεύει 3 αρνητικές συναισθηματικές καταστάσεις: **1) Κατάθλιψη, 2) Άγχος, 3) Στρες**
 - Χρονικό βάθος μιας εβδομάδας
 - Μέσω 4-βαθμης κλίμακας (0: Δεν ισχύει καθόλου για μένα / 3: Ισχύει πάρα πολύ, τις περισσότερες φορές).
- **Brief - COPE** (Carver, 1997)
 - 28 items / 4-βαθμη κλίμακα (1:καθόλου – 4:πάρα πολύ)
 - **Ανιχνεύει τον τρόπο με τον ποίο διαχειριζόμαστε στρεσογόνα γεγονότα και καταστάσεις στη ζωή μας.**
 - 14 υποκλίμακες όπως: αποδοχή, χρήση ουσιών, στροφή στη θρησκεία, επίρριψη ευθυνών στον εαυτό μας, χιούμορ, ενεργητική αντιμετώπιση, σχεδιασμός, θετική αναπλαισίωση κλπ.
 - Οι 14 κλίμακες ομαδοποιούνται σε 3 κύριους μηχανισμούς: 1)Problem Focused coping, 2) Emotion Focused coping 3) Avoidant coping.
- **Disgust Scale –R** (Olatunji et al., 2007)
 - 27 items / 5-βαθμη κλίμακα (0: δεν αληθεύει καθόλου για μένα / 4: αληθεύει απόλυτα για μένα)
 - **Ανιχνεύει την ευαισθησία και τη ροπή προς το συναίσθημα της αποστροφής (αηδία).**
 - 3 υποκλίμακες: **1) Πυρηνική αηδία, 2) Υπενθύμιση ζώων, 3) Αηδία μόλυνσης**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ευρήματα:

Χαρτογράφηση της Ηθικής Ιδεολογίας στο δείγμα μας:

- Υψηλά Ιδεαλιστές : 46,9%
- Χαμηλά Ιδεαλιστές: 53,1%
- Υψηλά Σχετικιστές: 48,2%
- Χαμηλά Σχετικιστές: 51,8%

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (4 υπο-διαστάσεις):

- Δεοντοκράτες: 25,9%
- Υποκειμενιστές: 24,8%
- Περιπτωσιοκράτες: 27%
- Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές): 22,3%

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- Όσοι σκόραραν **υψηλά στον Ιδεαλισμό** είχαν **μεγαλύτερη ηλικία** από όσους σκόραραν χαμηλά.
- Όσοι σκόραραν **υψηλά στο Σχετικισμό** είχαν **μικρότερη ηλικία** από όσους σκόραραν χαμηλά.
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Αυτό το εύρημα είναι σε συμφωνία με τη διεθνή βιβλιογραφία ([Allmon, Page & Roberts, 2000](#); [Bass, Barnett & Brown, 1998](#); [Hartikainen & Torstila, 2004](#); [Kim & Choi, 2003](#); [Singhapakti, Vitell & Franke, 1999](#)).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (στις 4 υπο-διαστάσεις):

Υποκειμενιστές> Εξαιρετικιστές> Περιπτωσιοκράτες> Δεοντοκράτες

Μεγαλύτερη ηλικία Μικρότερη Ηλικία

- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Η συνδυαστική θέαση Ιδεαλισμού-Σχετικισμού ανατρέπει την εικόνα του 1^{ου} επιπέδου. Οι **Υποκειμενιστές** (Low Id-High Rel) είναι η ομάδα με τη μεγαλύτερη ηλικία.
- **Αντίστοιχο εύρημα** στην έρευνα των Vitell et al. (1991). Εκεί βρέθηκε επίσης ότι **μεγάλο ποσοστό των ηλικιωμένων ήταν Μακιαβελιστές.**
- Ίσως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία έχουν γίνει **πιο πικρόχολοι για τη ζωή** και έχουν απογοητευθεί ή και συμβιβαστεί με μια **αρνητική, κυνική θέαση της ανθρώπινης φύσης.**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- Όσοι σκόραραν υψηλά στο Σχετικισμό συμφωνούν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με όσους σκόραραν χαμηλά ως προς το ότι «Ο ιός είναι κατασκευασμένος και η διασπορά του εξυπηρετεί ειδικούς σκοπούς».
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Αυτό διαμορφώνει μια συνθήκη ώστε οι Σχετικιστές να αποδέχονται λιγότερο το εμβόλιο και να τηρούν λιγότερο τις προστατευτικές συμπεριφορές.
- Πράγματι, είναι μια πεποίθηση που **φαίνεται επηρεάζει τη στάση των Σχετικιστών προς το εμβόλιο** (δείτε πιο κάτω).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (στις 4 υπο-διαστάσεις):

- Το **μεγαλύτερο ποσοστό όσων συμφωνούν** με την άποψη «Ο ιός είναι κατασκευασμένος και η διασπορά του εξυπηρετεί ειδικούς σκοπούς» είναι **Δεοντοκράτες**.
- Το **μικρότερο ποσοστό συμφωνούντων** είναι **Περιπτωσιοκράτες**.
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Αυτά τα ευρήματα ενδεχομένως να εξηγούν τη στάση των Δεοντοκρατών και των Περιπτωσιοκρατών για το **εμβόλιο** (δείτε πιο κάτω).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (στις 4 υπο-διαστάσεις):

- Επικίνδυνο θεώρησαν το εμβόλιο κυρίως οι Δεοντοκράτες και οι Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές). Το μικρότερο ποσοστό οι Περιπτωσιοκράτες.
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Η διαφοροποίηση μεταξύ των Δεοντοκρατών και των Περιπτωσιοκρατών για το εμβόλιο ίσως εξηγείται από τις αντίθετες θέσεις τους ως προς το ότι «Ο ιός είναι κατασκευασμένος και η διασπορά του εξυπηρετεί ειδικούς σκοπούς» (προηγούμενη διαφάνεια).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (στις 4 υπο-διαστάσεις):

- **Πιο συχνά βρέθηκαν να υιοθετούν τη χρήση της μάσκας οι Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές) και οι Υποκειμενιστές.**
- **Λιγότερο οι Δεοντοκράτες.**
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Το εύρημα για τους Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές) και τους Υποκειμενιστές ίσως εξηγείται από τη μεγάλη ευαισθησία τους στο **disgust** (δείτε πιο κάτω).

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Το εύρημα για τους **Δεοντοκράτες** δείχνει ίσως **αντίθετο με τη διεθνή βιβλιογραφία:** Σε έρευνες με το MFQ το **θεμέλιο Care/Harm** συσχετίζεται **θετικά με τη τήρηση των μέτρων** ([Chan, 2021](#); [Dias & Cova, 2022](#)).
- Ωστόσο, πρέπει να εξεταστεί τι θεωρεί ως καλό και ευημερία των ανθρώπων ο Έλληνας Δεοντοκράτης.
- Όπως φάνηκε προηγουμένως, πιστεύει ότι **ο ιός είναι κατασκευασμένος και η διασπορά του εξυπηρετεί ειδικούς σκοπούς.**
- Ενδεχομένως έχουμε αλληλεπίδραση των γενικότερων πεποιθήσεων του ατόμου με την **Ηθική Ιδεολογία** :

Πεποίθηση (Ο ιός είναι κατασκευασμένος άρα η μάσκα βλάπτει την αξιοπρέπεια και ίσως και την υγεία)

Ηθική Ιδεολογία: Δεοντοκρατία (υιοθέτηση καθολικών νόμων με στόχο τη γενική ευημερία)

Κρίση/ Πράξη: Το άτομο τάσσεται με τρόπο 'άκαμπτο' κατά της μάσκας διότι θεωρεί ότι αυτή πλήττει την ελευθερία, αξιοπρέπεια και ενδεχομένως την υγεία των ανθρώπων.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Το εύρημα για τους **Δεοντοκράτες** ίσως εξηγείται και από το χαμηλό score που είχαν στο **disgust**.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

Ανάλυση δευτέρου επιπέδου (στις 4 υπο-διαστάσεις):

- Υψηλότερα επίπεδα Πυρηνικής Αηδίας: Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές), Υποκειμενιστές
- Υψηλότερα επίπεδα Αηδίας Μόλυνσης: Εξαιρετικιστές (Ωφελιμιστές)
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Αυτή η υψηλή ευαισθησία των Εξαιρετικιστών (Ωφελιμιστές) και Υποκειμενιστών στην Αηδία ίσως συνεισφέρει στη **συνεπή από μέρους τους χρήση μάσκας.**
- Χαμηλότερα επίπεδα Πυρηνικής Αηδίας και Αηδίας Μόλυνσης: Δεοντοκράτες
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Αυτό ίσως συνεισφέρει στην αρνητική στάση των Δεοντοκρατών ως προς τη χρήση της μάσκας.

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- Υψηλότερη συμπτωματολογία Κατάθλιψης είχαν οι **Δεοντοκράτες**.
- **ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:** Δεδομένου ότι εμφάνισαν τη χαμηλότερη ευαισθησία Πυρηνικής Αηδίας και Αηδίας Μόλυνσης, **θα περιμέναμε από τους Δεοντοκράτες να εμφανίζουν χαμηλότερη συμπτωματολογία Κατάθλιψης εν καιρώ πανδημίας.**

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- Ωστόσο, ίσως εδώ η υψηλή κατάθλιψη να εξηγείται από τις πεποιθήσεις των Δεοντοκρατών για τον ιό και τη στάση τους έναντι του εμβολίου και της μάσκας.
- Έχουν υψηλότερη κατάθλιψη όχι διότι αισθάνονται ότι απειλούνται με μόλυνση (άλλωστε έχουν χαμηλή Αποστροφή μόλυνσης) αλλά διότι πιστεύουν ότι βρίσκονται σε έναν ανελεύθερο, συνωμοτικό κόσμο που τους πιέζει να κάνουν πράγματα (εμβόλιο-μάσκα) αντίθετα στις ηθικές αξίες τους.
- Η διεθνής βιβλιογραφία καταδεικνύει την αρνητική συσχέτιση των 'άκαμπτων' Ηθικών Ιδεολογιών με την ψυχική Ευδαιμονία (mental well being) όταν το περιβάλλον μας πιέζει να κινηθούμε έναντι των ηθικών αρχών μας (Για μια επισκόπηση δείτε: Forsyth & O'Boyle, 2013). → Moral Injury

Παράγοντες που διαπλέκονται με τη Δεοντοκρατία και τον Ωφελιμισμό
Επιστημικές Αντιλήψεις / Ηλικία

- **Συμπέρασμα:**

Η παρούσα έρευνα παρέχει κάποιες πρώτες ενδείξεις ότι ίσως η Ηθική Ιδεολογία μπορεί να αποτελέσει παράγοντα που συν-επιδρά στις πεποιθήσεις και πρακτικές των πολιτών έναντι του covid-19 και των σχετικών με covid-19 μέτρων.

Ενδέχεται, δε, να διαπλέκεται με παράγοντες όπως οι επιστημικές πεποιθήσεις, η ηλικία και η εγγενής ροπή προς την αηδία.

Πιθανή Εφαρμογή

- Η μελέτη της σχέσης Ηθικών Ιδεολογιών – προστατευτικών συμπεριφορών μπορεί να έχει μια άμεση εφαρμογή στη μάχη κατά των πανδημιών.
- Έρευνες καταδεικνύουν ότι η **Ηθική Ιδεολογία** είναι ένα ατομικό χαρακτηριστικό που επηρεάζει την πρόσληψη των μηνυμάτων προτροπής για τήρηση των μέτρων (Everett et al., 2020; Forsyth, 2021; Kaplan et al., 2021).
- Ένα μήνυμα γίνεται πιο αποδεκτό, αξιολογείται πιο θετικά και οδηγεί στην επιθυμητή συμπεριφορά όταν το περιεχόμενό του μηνύματος έχει σαφείς αναφορές στην ηθική ιδεολογία του αποδέκτη.
- Εκτός της επιστημονικής πειθούς απαιτείται και ηθική πειθώ, επίκληση στην **Ηθική Ιδεολογία του αποδέκτη**: Ο κατάλληλος-βάσει της ηθικής ιδεολογίας του αποδέκτη- ηθικός χρωματισμός των μηνυμάτων. → Πρόβλημα του 'είναι – πρέπει'
- **Moral reframing** (συντονισμός πομπού – δέκτη):

Ηθική Ιδεολογία ως περιεχόμενο μηνύματος ↔ Ηθική ιδεολογία του αποδέκτη

Πιθανή Εφαρμογή

- **Ηθική πειθώ vs Επιτήρησης (Πανοπτισμού)**
- **ΕΡΩΤΗΜΑ:** Τι θα απαντούσε ένας Δεοντοκράτης και τι ένας Ωφελιμιστής στο ερώτημα περί της επιστράτευσης της Επιτήρησης εν καιρώ πανδημίας;